

ВІДГУК

**офіційного опонента доктора педагогічних наук, професора
Шапран Ольги Іллівни на докторську дисертацію
Ковальчук Валентини Антонівни**

**«Теоретичні та методичні основи професійної підготовки майбутніх
учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти**

Актуальність дисертаційного дослідження та зв'язок із планами відповідних галузей науки. Процеси реформування української середньої і вищої освіти в умовах глобалізації і євроінтеграції на порядок денний висувують питання вдосконалення підготовки майбутніх педагогів. Сьогодні школа потребує фахівця нової генерації – професійно компетентного, здатного швидко адаптуватися в сучасному соціально-економічному і освітньо-інформаційному просторах, готового до продуктивних змін та впровадження авторських інновацій. Особливості педагогічного процесу зумовлюють необхідність функціонування єдиної взаємопов'язаної освітньо-виховної системи, що характеризує діяльність навчального закладу відповідного рівня і профілю. Однак, у сучасних умовах професійної підготовки майбутніх педагогів не завжди враховується своєрідність організації освітньо-виховної системи конкретного навчального закладу, і усвідомлення кожним випускником впливу цього комплексу умов на майбутню професійну діяльність. Отже, досліджувана В. А. Ковальчук проблема є актуальною в зв'язку з необхідністю професійної підготовки студентів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем, їх швидкої адаптації до мінливих умов професійної діяльності, реалізації власної професійної стратегії, забезпечення професійного саморозвитку майбутніх учителів.

Робота виконана в межах комплексної наукової теми «Формування професійної компетентності майбутніх учителів в умовах європейської інтеграції», яка розробляється кафедрою педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка (державний реєстраційний

номер РК № 0110U002110). Тема дисертації затверджена вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол № 4 від 28. 11. 2008 р.) й узгоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол №10 від 23. 12. 2008 р.).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій. Основною метою дослідження дисертантка обрала обґрунтування теоретико-методичних основ та експериментальну перевірку ефективності впровадження структурно-функціональної моделі формування компетентності майбутніх учителів в умовах варіативності освітньо-виховних систем у процесі професійної підготовки. Відповідно до мети дисертаційної роботи визначено сім завдань, що конкретно сформульовані та логічно вибудовані. Об'єкт і предмет дисертаційного дослідження адекватні меті та завданням роботи. Концептуальні засади дослідження об'єднують три взаємопов'язані концепти (*методологічний, теоретичний, процесуальний*), що логічно доповнюють один одного. Концепція дослідження визначає загальну гіпотезу, що ґрунтується на часткових припущеннях підвищення ефективності професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем.

Обґрунтованість і достовірність отриманих результатів і висновків дослідження обумовлені теоретико-методологічними позиціями, застосуванням комплексу взаємодоповнюючих методів наукового пошуку (*теоретичних, емпіричних, статистичних*). Із метою реалізації завдань дослідження автором проаналізовано велику кількість наукових джерел – 549 найменувань, із них 26 іноземними мовами.

Не викликає сумніву чітка структура дисертаційного дослідження, що складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Варто відзначити логічну, добре продуману архітектуру дисертаційної роботи. Розділи дисертації є логічно завершеними, взаємопов'язаними, вміщують висновки, які відповідають їх змісту.

Результати дослідження обраної теми можна вважати достатньо обґрунтованими, оскільки вони базуються на фундаментальних положеннях теорії наукового пізнання; психології і педагогіки та педагогіки вищої школи.

Дисертацію презентує високий рівень наукової новизни, де автором *вперше* здійснено теоретико-методологічне обґрунтування концепції освітньо-виховних систем: визначено їх сутнісні ознаки; розроблено типологію, обґрунтовано закономірності та педагогічні умови функціонування різних освітньо-виховних систем загальноосвітніх закладів; визначено змістові характеристики педагогічно-спеціалізованої компетентності майбутніх учителів; розроблено структурно-функціональну модель професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних системах загальноосвітніх закладів.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в розробці й упровадженні в процес професійної підготовки майбутніх учителів робочої програми й навчально-методичного забезпечення курсу «Освітньо-виховні системи»; змістовного наповнення фахових педагогічних дисциплін «Педагогіка: інтегрований курс», «Загальна педагогіка», «Теорія виховання», «Дидактика», «Школознавство»; розробці методичних рекомендацій щодо професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в різних освітньо-виховних системах загальноосвітніх закладів.

Результати дослідження апробовано на 16 міжнародних та 12 всеукраїнських конференціях, 3 регіональних семінарах і 3 міжнародних виставках та відображено в 48 одноосібних публікаціях, з них: 20 статей у провідних наукових фахових виданнях України, 4 – у наукових періодичних виданнях зарубіжних країн, 5 розділів у колективних монографіях, 18 статей і тез у збірниках наукових праць та конференцій.

Оцінка змісту дисертації, її завершеність у цілому. Дисертаційне дослідження В. А. Ковальчук є оригінальним авторським дослідженням.

У вступі обґрунтовується сутність і стан наукової проблеми та її значущість, визначається науково-категоріальний апарат дослідження: мета і

задачі, об'єкт, предмет, концепція і гіпотеза дослідження, методологічна і теоретична основи дослідження, наукова новизна та практичне значення, особистий внесок здобувача, апробація й упровадження результатів, структура та обсяг дисертації. У вступі коректно, у відповідності до нормативних вимог та потреб конкретної проблеми висвітлено позиції теоретичного апарату.

У першому розділі докторської дисертації «Теоретико-методологічні основи професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем» обґрунтовано методологію дослідження, відображено результати генезису досліджуваного феномену; здійснено теоретичний аналіз основних понять дослідження; проаналізовано зарубіжний та вітчизняний досвід професійної підготовки майбутніх учителів до окресленого напрямку діяльності.

Автором визначено чотири періоди становлення і розвитку проблеми професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем та історії розвитку теорії систем з XVII століття – до сьогодення; розкрито логіку виділення означених періодів і здійснено їх характеристику. На основі понятійно-термінологічного аналізу проблеми дослідження встановлені взаємозв'язки між поняттями «система», «освітньо-виховна система», «педагогічна система», «виховна система школи», «компетентність». Визначення сутнісної характеристики означених понять та встановлення об'єктивних взаємозв'язків між ними, дало можливість В. А. Ковальчук сформулювати вихідні означення понять «*варіативність освітньо-виховних систем*» та «*професійна підготовка майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем*».

Здобувачкою проведено порівняльний аналіз професійної підготовки педагогів в США, Великобританії, Німеччині, Польщі, Росії та Україні. Доведено, що в сучасній педагогічній освіті превалюють наступні тенденції: відхід від академічно-традиціоналістської парадигми професійної підготовки вчителя, поєднання різних аспектів у моделях підготовки з метою врахування

вимог сучасності, особливостей соціального замовлення.

Дисертанткою обґрунтовано необхідність реалізації процесу підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем на основі системного, структурно-функціонального, синергетичного, аксіологічного, цивілізаційно-середовищного підходів (*загальнонауковий рівень*); особистісно зорієнтованого, діяльнісного та задачного підходів (*конкретно науковий рівень дослідження*).

У другому розділі дослідження **«Функціонування освітньо-виховних систем як педагогічна проблема»** – простежено становлення системного підходу в педагогіці і філософії, визначено педагогічні умови функціонування освітньо-виховної системи навчального закладу, розроблено та охарактеризовано авторську типологію освітньо-виховних систем.

Заслуговує на увагу виділені й охарактеризовані В. Ковальчук закономірності освітньо-виховної системи і принципи, що витікають із цих закономірностей: *принцип зворотного зв'язку, адаптації до умов оточуючого середовища, самоуправління і самоорганізації, варіативності та ін.*

У цьому ж розділі здобувачка визначає організаційно-педагогічні умови, дотримання яких забезпечує повноцінне функціонування освітньо-виховної системи: *забезпечення структурно-компонентної єдності освітньо-виховної системи загальноосвітнього закладу, повного циклу її функціонування; реалізації основних функцій і завдань освітньо-виховної системи, програм соціально-економічної, інформаційної й психолого-педагогічної підтримки педагогів і школярів, здійснення спеціальної підготовки майбутніх педагогів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем.* Крім того, на основі аналізу типологій систем таких науковців як Л. Берталанфі, І. Блауберг Т. Парсонс, М. Воропаєв дисертанткою визначено критерії функціонування системи (*ціннісно-мотиваційний, цілісності, фрактальності, варіативності, саморозвитку*). В. А. Ковальчук зроблена спроба розробити складну авторську типологію

сучасних освітньо-виховних систем загальноосвітніх закладів за критеріями, типами і видами.

У третьому розділі дисертації – **«Концептуальні засади до побудови структурно-функціональної моделі професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в освітньо-виховних системах різного типу загальноосвітніх закладів»** – визначено сутність педагогічно-спеціалізованої компетентності, структуру професійної компетентності, розроблено структурно-функціональну модель професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем, виділено педагогічні умови підготовки майбутніх учителів до роботи в рамках варіативності освітньо-виховних систем.

У цьому розділі здобувач розглядає сутність професійної компетентності майбутніх учителів щодо діяльності в умовах варіативності освітньо-виховних систем, тлумачення понять «компетентність» і «компетенція» в сучасній психолого-педагогічній літературі, види компетентностей майбутнього фахівця. В. А. Ковальчук у складі професійної компетентності виділяє *педагогічно-спеціалізовану компетентність*, до якої входять *предметна, технологічна, інформаційно-дослідницька* компетенції, а також *самопізнання і самооцінки*.

Із метою визначення найбільш важливих знань і умінь, необхідних для роботи вчителя в умовах варіативності освітньо-виховних систем, дисертанткою було проведено опитування, у якому брали участь 155 чоловік. Важливість необхідних знань для роботи вчителя в умовах варіативності освітньо-виховних систем визначалася студентами і експертами через призму їх використання в конкретних умовах навчального закладу.

У своєму дисертаційному дослідженні В. А. Ковальчук доведено, що особливості професійної діяльності вчителя в умовах варіативності освітньо-виховних систем залежать від загального рівня професійної компетентності з урахуванням педагогічно-спеціалізованої компетентності (*високий рівень*

(творчий), достатній рівень (конструктивний), середній рівень (адаптивний), низький рівень (репродуктивний)).

У цьому ж розділі подано результати констатувального експерименту, що підтвердили недостатню підготовленість студентів до педагогічної діяльності в умовах варіативності освітньо-виховних систем. У експерименті брали участь 438 респондентів – 283 студенти-випускники (4, 5 і 6 курсів) Житомирського державного університету імені Івана Франка, Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського та 155 вчителів Житомирської області, із них 73 заступники директорів з виховної роботи.

З метою вдосконалення й коригування процесу професійної підготовки майбутнього вчителя з урахуванням особливостей розвитку освітнього простору здобувачем розроблено структурно-функціональну модель, яка включає такі компоненти: цільовий, концептуальний, змістовий, технологічний, результативно-коригуючий.

В. А. Ковальчук виділені педагогічні умови підготовки майбутніх учителів до роботи в рамках варіативності освітньо-виховних систем: *спрямованість процесу професійної підготовки на ціннісно-сміслову самовизначення майбутнього вчителя з урахуванням подальшої його професійної діяльності в умовах конкретної освітньо-виховної системи навчального закладу; конструювання особистісно орієнтованих технологій такої підготовки майбутніх учителів в умовах кредитно-модульної системи навчання; створення необхідного розвивального освітнього простору для вільного вибору в прийнятті самостійних рішень, вибору змісту і способів навчання; міждисциплінарна інтеграція змісту вищої педагогічної освіти.*

Четвертий розділ дисертаційного дослідження «Методичні основи професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах функціонування різних освітньо-виховних систем загальноосвітніх закладів» присвячений розгляду шляхів відбору і структурування змісту

професійної підготовки майбутніх учителів у окресленому аспекті, впровадженню педагогічних технологій у практику експериментальної роботи, розробці методики формування досліджуваного феномену.

Підготовка майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем визначення і структурування змісту цієї підготовки здійснювалося В. А. Ковальчук у межах таких трьох напрямів: *аналітичного, професіографічного, практичного*. Автором розроблено і впроваджено в практику професійної підготовки майбутніх учителів інтегрований навчальний курс «Освітньо-виховні системи загальноосвітніх навчальних закладів», сформований на основі міждисциплінарних знань із філософії, філософії освіти, теорії та історії педагогіки, психології і соціології, історії і географії. Серед основних освітніх технологій у формульованому експерименті використовувалися: класичне лекційно-семінарське навчання з використанням аудіовізуальних технічних засобів та його модернізації; технологія роботи в «малих групах» («Педагогічна майстерня»); проектна технологія; технологія портфоліо; технологія диференціації та індивідуалізації навчання; пошуково-дослідницька технологія; технологія розв'язання педагогічних задач тощо.

У процесі проходження різних видів педагогічної практики студенти реалізували теоретичні знання, навички, вміння і мали можливість набути досвіду проявляти особистісні професійно-важливі якості, що в кінцевому варіанті стало підґрунтям формування складових педагогічно спеціалізованої-компетентності.

У *п'ятому розділі* «**Дослідно-експериментальна перевірка ефективності моделі професійної підготовки майбутніх учителів до роботи у різних освітньо-виховних системах загальноосвітніх закладів**» наведено програму і методику експериментальної роботи, результати кількісного та якісного аналізу педагогічного експерименту в якому брали участь 655 студентів (345 студентів експериментальної групи і 310 – контрольної).

Висновок про ефективність упровадження розробленої моделі професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем здійснювався на основі аналізу результатів за рівнями сформованості педагогічно-спеціалізованої компетентності наприкінці формувального етапу експерименту. Достовірність отриманих результатів підтверджена за допомогою F^* -критерію Фішера та критерію Колмогорова-Смірнова. Останнє засвідчує ефективність упровадження розроблених педагогічних технологій, створення освітньо-розвивального середовища, реалізацію організаційно-педагогічних умов у навчально-виховному процесі з опорою на наукові принципи та підходи.

Зміст автореферату В. А. Ковальчук іноді не повністю відбиває зміст дисертації і, на мою думку, не достатньо ґрунтовно висвітлює її основні положення. Однак, докторська дисертація В. А. Ковальчук засвідчує її зрілий науковий світогляд, досконале володіння методами системного аналізу, обізнаність із літературними джерелами у відповідній сфері, творчі підходи у розв'язанні складних теоретичних і практичних аспектів досліджуваної проблеми.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

Враховуючи позитивні сторони дисертаційного дослідження варто відмітити, на мій погляд, і наступні зауваження та побажання:

1. Перший розділ дисертації досить великий (94 с.) та включає складний понятійний апарат: «система», «комплекс», ««освітньо-виховна система»», ««варіативність освітньо-виховних систем», «педагогічна система», «виховна система школи», «компетентність», «професійна підготовка майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем», тому дещо необґрунтованим, на мою думку, є звернення здобувача у третьому розділі дисертації знову до визначення понять «компетенція», «компетентність», «професійна компетентність (третій розділ, параграф 1, с. 173–185).

2. На фоні складної теоретичної частини дисертації досить спрощеною виглядає структурно-функціональна модель підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем, що повністю не відбиває її основних положень. Дискусійним також є виділення автором дисертаційного дослідження в складі професійної компетентності педагогічно-спеціалізованої компетентності та її складових, які у моделі досліджуваного феномену не віднайшли свого відображення.

3. Доречним, на мою думку, було б простежити зв'язки між організаційно-педагогічними умовами, дотримання яких забезпечує повноцінне функціонування освітньо-виховної системи (розділ 2, с. 137–146) та педагогічними умовами підготовки майбутніх учителів до роботи в рамках варіативності освітньо-виховних систем (розділ 3, с. 234).

4. Дисертанткою зроблена спроба розробити авторську типологію сучасних освітньо-виховних систем загальноосвітніх закладів за критеріями, типами і видами, що, на жаль, не знайшло свого повного віддзеркалення в авторефераті дисертації.

5. Не зрозумілим є підходи здобувача до визначення сформованості загального рівня ціннісно-мотиваційної компетенції за проведеними діагностичними методиками (К. Томаса, В. Семиченко, І. Сеніна, М.Фетискіна), кожна з яких показує значно вищий результат прояву (рис. 5.1 – 5.4), ніж сумарний (1,9% – у КГ і 1,7% – у ЕГ; рис. 5.9).

6. У дисертації спостерігається невідповідність кількості рівнів у діагностичних методиках і досліджуваної здобувачем педагогічно-спеціалізованої компетентності. Так, у використаному діагностичному інструментарії пропонуються три рівні розвитку показників, а в досліджуваному феномені у автора – чотири. Бажано було б, щоб визначений здобувачем діагностичний інструментарій дослідження чітко відповідав структурі та кількості рівнів досліджуваного феномену, включав валідні діагностичні методики відомих авторів.

7. Проведена експериментальна робота набула б значно більшої аргументованості за умови визначення однорідності контрольних і експериментальних груп з використанням Q-критерія Розенбаума не лише для 26 осіб, а й з урахуванням усієї вибірки (с. 329 дисертації).

8. Деякі висновки часто виявляють недостатній узагальнюючий характер, спостерігається дублювання окремих положень.

Водночас вважаємо, що вказані зауваження та побажання мають дискусійний характер та не знижують загальної позитивної оцінки дослідження В. А. Ковальчук.

Висновок. На основі вивчення цієї дисертаційної роботи можна дійти висновку, що дисертація є самостійним і завершеним науковим педагогічним дослідженням. За характером фактичного матеріалу, ступенем його кількісного й якісного аналізу, рівнями новизни і значущості результатів дослідження для педагогічної науки і практики, обґрунтованості висновків дисертація Ковальчук Валентини Антонівни «Теоретичні та методичні основи професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем» відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року №567 (зі змінами), а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти.

Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

О. І. Шапран